

ד"ר יובל דרור, ד"ר אורה סתר, ד"ר יעל שטימברג, ד"ר שוש שגיא, ענת בן-יונתן

1

תמצית

במוצאי שבת 10 בספטמבר, התיישבו לשיח סביב שולחנות עגולים כ-8000 אזרחים, צעירים ומבוגרים, מכל רחבי הארץ כ-450 שולחנות נפרשו ברחבת המוזיאון בתל אביב, כ-250 שולחנות נוספים נפרשו בכל רחבי הארץ, מראש פינה עד אילת, משדרות עד גן שמואל, בירושלים ובחיפה, בקיבוצים ובעיירות הפיתוח. בכל שולחן ישב/ה מנחה, והדיון התמקד בשתי שאלות: **מה השינוי שהייתי רוצה שיקרה בחברה הישראלית, ומה אני מוכן ורוצה לעשות למען זה.** בכל שולחן היה מי שלקח על עצמו לתעד משפטי מפתח מדברי כל משתתף ומשתתפת. משפטים אלה מהווים את הבסיס למסמך זה.

בחומר שנאסף מן השולחנות בלט במיוחד הערך האדיר שייחסו המשתתפים למאבק החברתי בכללותו, ולחויית הישיבה המשותפת סביב השולחנות העגולים בפרט. מרביתם ראו את פתיחת ערוצי השיח כהמשך נכון וטבעי של מהלך המחאה – משהו שמאפשר ביטוי של עשייה ושל יציאה מתחושת הבדידות והניכור. המאבק והשיח המשותף יוצרים תחושה של כוח פנימי מתעורר. הדוברים הרבו להביע רגשות כלפי עצם המפגש ותיארו אותו כ"קסום", מפתיע, "מסקרן", "נותן תקווה". עוד הדגישו את ההתרגשות לנוכח האמונה המתעוררת בקרבם כיחידים, כקהילה וכאזרחים בעלי השפעה.

נושא בולט שעלה נוגע לערכים ודרכי ההתנהלות בחברה הישראלית, בעיקר בנושאים של צדק וסולידאריות. גם אם המחאה התמקדה בתחילתה בקוטג', במחירי הדלק והדיר, היא העלתה על פני השטח את הדאגה ממערכת הערכים שהשתרשה בארץ ומדרך ההתנהלות שמערכת ערכים זו מתווה: ערכים של חומרנות וכוחנות, ניכור וראוותנות, אינדיבידואליזם מוקצן ותחרותי, התעלמות ממגזרים מסוימים ופערים בלתי סבירים בחברה. התקווה המרכזית היא ליצירת שינוי שיוביל אל מערכת ערכים שבה יש עדיפות לסולידאריות (המילה "אנחנו" והמילה "ביחד" חזרו פעמים רבות), אחריות הדדית, כבוד הדדי. רבים מהמשתתפים דיברו על שיח ודיאלוג כדרך, משהו שחשוב שיתרחש בין כל הקבוצות בעם לקראת שאיפה לחיזוק הקהילתיות ותחושת היחד. במקביל העלו חלק מהמשתתפים את התחושה שהחברה שאנחנו בונים לילדים ולנכדים שלנו אינה צודקת. סביב השולחנות חשבו שמערכת הערכים הראויה למדינה צריכה לכלול שוויון הזדמנויות, הוגנות, חלוקה שווה יותר של הנטל ושל המשאבים והתקציבים, והגבלת הצריכה וחיזוק ערך ההסתפקות במועט.

רעיון מרכזי נוסף שעלה בקרב הדוברים נגע לאמנה בין האזרח והשלטון והפרתה. הממשלה נתפסה כמי שאינה ממלאה את חלקה בהסכם לא-כתוב: אם חובתו של האזרח

היא לשלם מיסים, לשרת בצבא, לציית לחוקים ולהיות נאמן למדינה, הרי מרבית המשתתפים הרגישו שעשו זאת. מאידך, רבים חשים שהמדינה לא נתנה את חלקה באופן מספק: לא בהגנה ובביטחון, לא בדיוור, לא בתחבורה, לא ברווחה ובעיקר לא בחינוך. הציבור איננו מתעלם ממצב הכלכלה העולמית או מההשלכות האפשריות של המתרחש במזרח התיכון על הביטחון. למרות זאת, בפן הכלכלי שהצית את המחאה, יש תחושה של מגזריות, העדפת החזק, תחושה שהממשלה יצרה את הריכוזיות והביאה להפרטה מוגזמת. רווחת בין המשתתפים הדעה שהמנהיגות במדינה – בין אם בממשלה, בכלכלה, בתקשורת או בשלטון המקומי – לא רואה ולא שומעת את האזרחים.

בפן הביטחוני ישנה אי-נוחות מההשלכות של מרכזיות השיח הביטחוני על מערכת הערכים הכוחנית, התוקפנית והבלתי מתחשבת שהשתררה במדינה. מתוך השיח עלה בצורה ברורה חוסר אמון במנהיגים ובאופן שבו הם תופסים וממלאים את תפקידם (המנהיגות הכלכלית והשלטונית). מכאן גם הדרישה מהמנהיגים לשנות את אופן ההתנהלות שלהם לכיוון של מנהיגות מקשיבה, ממלכתית (לעומת מגזרית) ושקופה, הפועלת לפי הערכים שפורטו לעיל.

מתוך הביקורת צומח הרעיון של האמנה האזרחית החדשה, ולה שתי פנים. אל מול חוסר האמון במנהיגות, בולט מקומו של האמון המתחדש בכוח האזרחי – כפרטים וכקבוצות – ובתחושת הרצון והיכולת לפעול. ומכאן ביסוס אמנה חדשה על אחריותו של האזרח כלפי האזרחים האחרים. מנגד, התחושה היא שהאמנה בין האזרח למדינה צריכה להשתנות: יש דרישה לדמוקרטיה ישירה יותר, שבה קולו של האזרח נשמע לא רק בהצבעה פעם בארבע שנים אלא דרך דיאלוג ועשייה בשטח ובכלל זה גם עשייה פוליטית, שתביא לתפיסת משילות שונה, בין אם בהקמת מנגנונים להשתתפות פעילה של האזרחים בקבלת ההחלטות השלטונית (המקומית והארצית) ובין אם בהתארגנויות מפלגתיות ובתנועות חוץ פוליטיות.

ההשתתפות בשיח במעגל המחישה לרבים כי מעגלי השיח הם התשתית לשינוי – המדיום הוא המסר. רבים מהמשתתפים הביעו את רצונם שפעילות מסוג זה תמשיך להתקיים. מעגלי השיח נתפשים לא רק כדרך עבור האזרחים להביע את עצמם ו"להוציא קיטור", אלא גם כביטוי סמלי שמעורר את תחושת הקהילתיות, ומסמל קשר בלתי אמצעי בין האזרח לשלטון ובין האזרחים לבין עצמם. המעגל שיקף צורה אחרת של שיח – מקשיב, מכבד, מאפשר. הוא נותן תחושה של שותפות, שייכות וגאווה ומייצר רצון ומחויבות לפעולה. מאידך, שהיו גם משתתפים שהביעו ספקנות לגבי הערך של הדיון עצמו או תוצאותיו.

במהלך השיחות בשולחנות הועלו רעיונות שונים ליוזמות ברמה אישית, מקומית וארצית. ברמה האישית דובר הן על פעולה התנדבותית או מקצועית, מול שכנים ובני משפחה ואפילו בין אדם לעצמו ("לא לפעול מתוך האגו"). דובר גם על יוזמות מקומיות

ברמת הקהילה או האזור, כולל שיתופי פעולה אזוריים, כמו הקמת קואופרטיב או הפצת מידע מקומי על מחירים. היו לא מעט יוזמות ברמה ארצית כמו הקמת אתרי אינטרנט או תנועות חברתיות חדשות. חלק מהיוזמות היו קונקרטיות וחלקן רעיונות ומשאלות לב. נראה שברור למשתתפים – וכך התבטאו רבים מהם, שהשינוי הנדרש הוא קודם כל תודעתי וערכי, שינוי בשיח, שינוי באופן השיח. פתרונות מהירים שהם כלכליים בלבד נתפסים ככאלו שלא יענו על התקווה הגדולה שצמחה מההליך – לשינוי אמיתי בסדר העדיפויות של הממשלה והחברה בישראל, ולאופן התנהלות משתף ומכבד. למרות שעלו פה ושם ביטויים שליליים, נראה שהמחאה שעלתה בשולחנות היא פחות "נגד" ויותר "בעד" – לעתיד טוב יותר.

תוכן עניינים

פתיח

תמצית מתודולוגית

הסיפור הכללי

תחושות ביחס למצב

המקורות למחאה

בטחון

אילו שינויים נדרשים לחברה הישראלית?

החינוך ככלי לשינוי הערכים בחברה הישראלית

האמנה החברתית

ערכי השלטון כמשפחה אידיאלית

האזרח והשלטון

מנהיגות פנימית ולקיחת אחריות אישית

שותפות בקבלת החלטות

שינוי באמנה – דמוקרטיה במיטבה

מעגלי שיחה כדרך: המדיום הוא המסר

יוזמות לשינוי

התכווננות אישית: פעולות שהיחיד יכול לקחת על עצמו

כיוון קהילתי / מקומי

כיוון ארצי / כוללני

תפקיד התקשורת

סיום: העם ברובו אופטימי ובעל תחושת מסוגלות

על כותבי המסמך ותודות

ממאהל למעגל

נכתב בשיתוף פעולה בין¹: דר' יובל דרוך, דר' אורה סתר, דר' יעל שטימברג, דר' שוש שגיא,
ענת בן-יונתן

"איש לא יחזיר אותי לאחור,

אמשיך לדבר,

אמשיך ללכת,

אמשיך לצעוד לארץ החופש,

אמשיך ללכת,

אלך,

אלך,

אמשיך לדבר,

אדבר,

איש לא יחזיר אותי לאחור!"

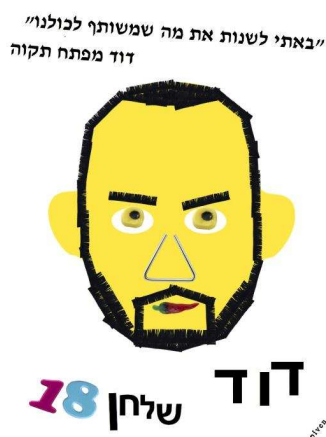
טל (אחד מיושבי השולחנות)

¹ פרטי הכותבים והתודות מופיעים בעמוד האחרון של הדו"ח

"העם חוזר להאמין בעצמו וזה הדבר הכי יפה במדינה"

פתיח

מסמך זה בא לסכם באופן ראשוני את החומר שעלה בדיונים סביב שולחנות שהתקיימו בכארבעים אתרים בישראל במוצאי שבת ה-10 לספטמבר 2011. תחת הכותרת "ממאהל למעגל" הצטרפו כ-7000 משתתפים לשולחנות עגולים שהונחו על-ידי כ-700 מנחים ותועדו על ידי מתעדים שמונו בכל שולחן באמצעות מחשבים ניידים. כוונת המארגנים הייתה לפתוח אפשרות לשיחה בין רבים, המיועדת לאפשר המשך באופן שונה של המחאה החברתית של קיץ 2011. הרעיון של שולחנות עגולים הזמין אנשים שרצו לבטא את מחאתם על המצב בארץ בדרך של הפגנה המונית או הצטרפות למאהל. השיחה בכל שולחן מוקדה בשתי שאלות: **מה השינוי שהייתי רוצה שיקרה בחברה הישראלית, ומה אני מוכן ורוצה לעשות למען זה**. מתוך רצון לאפשר לציבור רחב, הכולל גם כאלו שלא היו נוכחים באירוע להיות מודעים למה שעלה וגם מאחר שלמעגלי השיח יש פוטנציאל ליצירת מידע רב ערך על האופן שבו החברה הישראלית תופסת את עצמה, נבנה מערך של איסוף מידע מהשולחנות עם יכולת לנתח אותו בזמן אמת (כמעט). המידע תועד ונאסף במאמץ משולב של מנחי השולחנות, מתעדים שישבו בכל שולחן, עורכים וצוות ניתוח התוכן החתום על מסמך זה. חומר זה מהווה את התשתית העובדתית המשמשת לצורך הניתוח המובא להלן. על פי עקרון השקיפות חומר זה גם מוצג לעיונו של הקהל הרחב, אנשי מקצוע, פקידי השלטון והקהילה האקדמית לכל שימוש שימצאו לנכון (באתר www.j14.org). החומר נותח על-ידי צוות ניתוח תוכן שפעל בהתנדבות במהלך השבוע שלאחר האירוע.

תמצית מתודולוגית

במה המסמך הזה שונה מהמסמכים הרבים שנוסחו בשבועות האלה? מה התוספת האפשרית שלו ליד מסמכי ועדת טרכטנברג וקבוצת יונה-ספיבק?
אנחנו חושבים שבדו"ח הזה יש תוספת ערך לציבור בכמה היבטים:

1. הדו"ח הזה מבוסס על חוכמת ההמונים – הוא מביא את הדברים בשם אומרים. הוא איננו מתיימר להגיד מה "העם" חושב מבלי לשאול אותו. אפשר לטעון כי המשתתפים במעגלים לא נבחרו באופן מייצג אבל אפשר להגיד ש-7000 אנשים מעורבים, שבחרו לצאת מהבית כדי לשתף אותנו ברגשותיהם, עמדותיהם ומאוויהם לא טועים. הדוח משקף את מה שהמשתתפים מספרים, עם מינימום התערבות שלנו. כדי להבטיח את האפשרות לפרשנויות חלופיות לצוף, החומר המקורי מוצג לעיני הציבור כולו באופן שמאפשר לכל אחד - משתתף במעגל, איש מקצוע, חוקר, או גורם שלטוני, נגישות ישירה לנתונים, כדי לנתח אותם ולהפיק את מסקנותיו. צוות המחקר מעודד כל אחד לעשות כך. גם בדו"ח זה הרבינו בשילוב ציטוטים בכל נושא, תוך נטילת הסיכון שהדו"ח יהיה מייגע בחלקים אלו.

2. שיטת עיבוד החומר משלבת מגוון נקודות מבט. לא גישה כלכלית, לא גישה אינטרסנטית, לא גישה המעוגנת בתיאוריה יחידה. צוות הניתוח אימץ כמה עדשות תיאורטיות שדרכן הצוות צפה בממצאים. העיקריות שבהן מפורטות להלן:

- ההפגנות תחת הסיסמה "צדק חברתי" המחישו את הצורך לנסות להבהיר מהי מערכת הערכים שהסיסמה מבטאת והאם יש דמיון או התנגשות בין הערכים השונים שחלקים שונים בחברה רוצים לקדם.
- סוגיית המנהיגות וקשיי התקשורת בין הממסד השלטוני, והעירוני לבין גופי המחאה השונים העלה למודעות החוקרים את סוגיית המנהיגות הישנה מול החדשה וגם את הרצון להסתכל על ההתנהלות של מנהיגים לעומת לקיחת אחריות אישית (מנהיגות פנימית).
- הפרץ האנרגטי שנחווה בתהליך ההכנה של האירוע המחיש את הצורך להסתכל על המתרחש דרך תיאוריות פסיכולוגיות העוסקות באינטגרציה של רגשות, עמדות והנעה לפעולה, גם בהקשר של התפתחות תנועות מחאה ותנועות חברתיות (תיאוריות סוציולוגיות) בכלל.
- ההבדל הבין-דורי: הביטוי "דור הפייסבוק" מציף את המפגש הבין-דורי (דור ה-X ודור ה-Y) ומעלה את ההיגיון של הסתכלות על המחאה כקונפליקט בין-דורי.

- המאבק התקשורתי בין "הסגנון של דפני לסגנון של שמולי" הקפיץ למודעות של החוקרים את ההיבט של האבחנה בין שיח נשי לשיח גברי, והעלה את סוגיית הג'נדר כעדשה תיאורטית אפשרית.

יודגש כי לא כל העדשות באו לידי ביטוי בתוצר ששולב במסגרת הדו"ח הזה.

במקביל, חלק מהחוקרים וחלק מתהליך הניתוח התבססו על הגישה של "תיאוריה צומחת מהשדה" – על פיה יש ללמוד את החומר ללא תיאוריה מכוונת ולהבטיח כי החוקר מגיע אל הנתונים כ"כלי ריק".

קבוצת החוקרים שהשתתפה בניתוח הביאה לידי ביטוי תערובת של יכולות וידע אקדמי המכסה את מרביתו של המגוון הזה

3. התוצר המוצג הינו תוצר של ניתוח קבוצתי המבוסס על מומחים לניתוח תוכן ממגוון תחומים (מחקר כמותני, מחקר איכותני, פתוח ארגוני, ניהול שינוי). מתכונת כזאת של ניתוח מעלה את הסיכוי של מתן תשומת לב לקולות השונים העולים מן השולחנות מחד ושילוב של נקודות מבט מאידך. המסמך מאורגן לפי עולמות תוכן שנוצרו במהלך הניתוח, אך הכותבים מודעים לכך שאלו מבוססים על פרשנות ושישן גם אפשרויות אחרות לארגונו.

שיטת העבודה

כדי להבטיח את צבירת החומר מהשולחנות נוצר מערך איסוף מידע מבוסס על טכנולוגיות תקשורת באמצעות דו"אל, SMS ובכתב יד. אף כי בחלק מהזמן היה קושי בהעברת המידע (בשל נפילת רשת התקשורת), הצלחנו לצבור כמות לא מבוטלות של חומר במתכונות שונות המבטיח ניתוח הוגן מבחינה מדעית אך נשען על כ- 20 אחוז מהשולחנות (בינתיים נמשך המאמץ להשלים את איסוף המידע כדי לצרפו לבסיס הנתונים שמפורסם לציבור). כדי להבטיח שונות, העבודה הראשונית של קריאת אלפי היגדים שהועברו, נעשתה בנפרד על-ידי כל אחד מחברי קבוצת המחקר (חלק בניתוח ידני וחלק באמצעות תוכנה לניתוח תוכן). לאחר שנוצרו סיווגים ראשוניים של הממצאים החל קשר בין חברי הצוות הן באופן וירטואלי והן במפגשי פנים אל-פנים. התהליך כולו ארך פחות משבוע של עבודה רצופה. גם זוהי סיבה טובה לכל קורא לנסות לבחון את החומר המקורי בעצמו, ולא בלחץ הזמן שבו עבד צוות המחקר. בשלב זה נוצרה התפיסה המשולבת של הצוות, זוהו נקודות מבט שונות וגובש "הסיפור" המוצג בדו"ח. אפשר שישנם "חורים" בטיעונים המוצגים בדו"ח. מי שימצא כאלו מוזמן ליצור את סיפורו החליפי, ולספר אותו גם לנו.

אזהרה מתודולוגית אחת חשובה: ישנו פער בלתי ניתן לגישור, הן תכני והן סגנוני, בין מה שנאמר סביב השולחן לבין מה שתועד בפועל – הבדל שנגזר ממורכבות תהליך התייעוד. למנתחי התוכן אין אפשרות להעריך את הפער הזה.

נתונים מספריים:

ככל הידוע פעלו ברחבי הארץ כ-670 שולחנות (כ-450 בתל-אביב ועוד כ-220 בכל רחבי הארץ). מגוון הישובים כולל ערים גדולות וקטנות, קיבוצים ומועצות אזוריות, כפרים ומושבאים, וגם אתרים בטבע. לפי טביעת עין, טווח הגילים של המשתתפים היה נרחב (מגיל 14 ועד 80) אך לא נערך רישום דמוגרפי כלשהו. חשוב להדגיש, שהגיע גם חומר באמהרית ובערבית, אך בשל קוצר הזמן הוא לא שולב בדו"ח זה.

הסיפור הכללי

תחושות ביחס למצב

אנחנו פוגשים את האנשים במעגלים בסוף הקיץ, לאחר תקופה של הפגנות רבות משתתפים והתארגנויות במאהלים בכל רחבי הארץ. מתחילת המחאה התפתח המודל של שיח במעגלים, המהווים דרך חדשה להיות מעורב גם עבור קהל שלא מצא את עצמו במאהלים או בהפגנות אך הזדהה עם מה שאלו סימלו.

בולט במיוחד הערך האדיר של המאבק החברתי בכללותו, ושל חוויית הישיבה המשותפת סביב השולחנות העגולים בפרט. רבים מהמשתתפים ראו את פתיחת ערוצי השיח כהמשך נכון וטבעי של מהלך המחאה – משהו שמאפשר ביטוי של עשייה ושל ויציאה מתחושת הבדידות והניכור. המאבק והשיח המשותף יוצרים תחושה של כוח פנימי מתעורר, אך ישנם כאלו שאינם בטוחים בערך של השיחה, ומכאן שהשיחה משקפת ייאוש מהול בתקווה שהנה נוצרה ההזדמנות. להלן מבחר מסרים כפי שנוסחו בשולחנות:

- האנשים במצב של התעוררות, מתחולל שינוי בתודעה שלהם, ושווה לתת להם זמן עוד לעבד ולהבין למה הם חותרים.
- אנחנו מחזיקים הכל בפנים, כל אחד לבד, אנחנו סגורים בפנים, כל אחד עם עצמו. כשנבין אחד את השני, הדברים יסתדרו. אני לא רואה עתיד, הרבה חברים נסעו לחו"ל, אין חינוך, אין עבודה.
- [צריך] לשמור על האווירה, לשמור על אווירת המחאה, שאנשים יידעו יותר על הכלכלה.
- לפני שמדברים על "איך מחלקים את העוגה" צריך לדבר על דברים בסיסיים יותר.
- המדינה הגיעה לאן שהגיעה בגלל שאנחנו לא מגיבים.
- אני לא מתיימר להבין יותר מהאנשים שיושבים למעלה, אבל אני יודע מה התחושה למטה – והיא לא טובה.
- אני לא יודעת בדיוק מה אני רוצה... אני בעיקר רוצה שנמשיך לדבר ושהיו עוד פורומים כאלו.
- הייתי רוצה שינוי ביחסים בינינו בין כולנו. כשיוצאים מהבית לא להרגיש צורך לשים שריון של ערמומיות נגד ה"אויבים בחוץ" אלא שאפשר לסמוך אחד על השני. שאיכפת לנו אחד מהשני.
- כל מי שקיבל הסכם לא מרוצה; אז כנראה שיש בעיה די רצינית. למה אנחנו כל הזמן לא מרוצים?
- חשש שכל אחד יכול לדפוק אותי, ייאוש, איבוד תקווה...

- דואג על העם והילדים בעתיד. איך לתת תמיכה, להשתתף בצורה נכונה. מרגיש שאין חיבור ויחס טוב, וזה בולט וחשוב. דואג על ההווה והעתיד וכיצד יכולים לתרום.
- חשתי את עניין הניכור, היה ניתוק וחוסר אכפתיות של מה שקורה פה.
- רוצה להיות אקטיבית ולצאת מהפסיביות. זה משהו היסטורי שאני מזדהה איתו.
- הצורך במפגש עם בני אדם הביא אותי לכאן.
- נמצאת [כאן] כי אני מבינה שלדאוג רק לצרכים שלי לא מביא לשום מקום. לשבת במעגל עם בני אדם ולרצות להקשיב להם זה דבר חדש.

המקורות למחאה

חוסר הנחת שיצר את המחאה התחיל באירועים הקשורים לקיום כלכלי יום-יומי. אפשר לראות את תחילת דרכה של המחאה בפעילויות מקומיות של אנשים וקבוצות קטנות בנושאים כמו עלויות הדלק, עלויות הדיור ועלויות המזון. ה-14 ליולי הופך להיות נקודת ציון בזמן – היום שבו האירועים היחידניים הפכו לזרם כלל-ארצי מקיף, אליו מצטרפים אט-אט תחומי עניין נוספים (חינוך בגיל הרך, משפחות חד-הוריות, עולים חדשים, בדואים וכד'). ההתכנסות סביב השולחנות מאפשרת לקבל תמונת מצב מסכמת לעת הזאת של מקורות אי-הנחת הציבורית.

- ראשית לכל, כמובן, המצב הכלכלי, שבא לידי ביטוי במחירים, ברמת החיים, בדיור:
- להעלות את המודעות בנושא בתים: אתם מדברים על מיליון שקל ואני אומרת שלאנשים שאני מכירה אין גם את זה. לאנשים שאני מכירה אין כסף בכלל. צריך לבנות שכונות של קרוואנים.
 - אנחנו חיים ברמת חיים נורא גבוהה. אני חושבת שצריך להוריד את רמת החיים שלנו. אם הצרכנים יתארגנו, זה ישפיע על המחירים.
 - יש לנו טינה בסיסית לעשירים. צריכים להיזהר בזה. חלק מהעשירים האלה הם אנשים טובים שתורמים ויש הרבה אנשים שאין להם והם לא כל כך טובים.
 - יש לשנות את חלוקת המיסים. אני מוכן לשלם יותר מיסים כדי לתמוך בחלשים ממני. במקביל צריכה להיות הרבה יותר שקיפות כלכלית בהתנהלות הכלכלית של המדינה.
 - יש משהו באווירה במערכת החינוך שמשקפת את החברה הישראלית שיש צורך לסמן וי במקום לטפל.
 - זוהי אינה מדינת חוק. חוק זה המלצה- אם יש לך כסף אתה עוקף את החוק, או אם יש לך קשרים אתה מעל החוק.

- רוצה להצליח לסיים את החודש בכבוד, להתפרנס בכבוד.
- חינוך צריך להיות בראש סדר העדיפויות. חינוך הוא לא השכלה, אלא יחסים בין אדם לחברו. לחנך לערכים הומאניים ורגשיים, ולא רק לאיך לעשות קריירה יותר טובה.
- אני רוצה שהתחבורה הציבורית בארץ תפעל בשישי ושבת כדי שהאוכלוסייה הענייה שאין לה רכב תוכל לנסוע לבקר את המשפחה שלה בשבת.
- יש תקציב מוגבל יש עוגה מוגבלת, אפשר להוסיף כמה קמח שרוצים וזה סוג של מיתוס. שגירעון זה רע. החברות מנצלות את זה שאנחנו מפחדים מגירעון.
- [דרושה] מדיניות ממשלתית תומכת במשפחות, במיוחד צעירות. חינוך חינוך, יום חינוך ארוך. הקלה בנקודות המיסוי להורים עובדים
- הייתי רוצה שהיחס בינינו הישראליים יהיה פחות מזלזל. שלא ישליכו זבל מהאוטו, שלא יחתכו בכביש. שאנשים יחשבו לא רק על עצמם אלא גם על האחרים מסביבם. הייתי רוצה שיהיה שיפור ביחס לאנשים מסביב.
- צריך לשנות את החוקים – ליצור חוקה. צריך לאכוף את החוקים, בעיקר את הסעיף שמדבר על כך שלא יהיו הבדלים בין דת, גזע, מין וכו'.
- במקום התרבות האמריקאית שהשתלטה על כולנו, צריך לעודד תרבות מקומית, ויש.
- מציק לי ששכר המינימום הוא כזה שאדם לא יכול לחיות בכבוד. לאדם בכל מקצוע מגיע להתפרנס בכבוד. אני רוצה שהילדים שלי יוכלו להתפרנס בכבוד מבלי להיות תלויים בי
- לחוקק חוק לשירותי רווחה מינימאליים - לפי מה כל משפחה ואזור זכאים לו מבחינת חינוך, דיור, בריאות ותעסוקה
- אנחנו חיים על זמן שאול. לילדים שלנו אולי לא יהיה מקום לגור
- "אולי כדאי שתהיה שקיפות מי מקבל וכמה.
- שינוי בהקצאת משאבים. יותר לחינוך לבריאות ולסעד לנזקקים. ביטוח לאומי לאנשים קשישים שייתן לחיות בכבוד".
- מערכת החינוך, הרווחה ובריאות הנפש הציבורית תהיה באחריות המדינה ותנוהל ברמה ובסטנדרטים גבוהים, כמו במגזר הפרטי, תשאף למצוינות ובו זמנית תהיה ערכית ואנושית. נוצר פער גדול בין המגזר הבריאותי הציבורי המפגר לעומת המגזר הפרטי המשגשג.
- נושא התחבורה הציבורית ובעיקר בשבת.
- אם אפשר שהתחבורה הציבורית תשתפר
- להפסיק לוותר לעצמנו - דרך חינוך, דרך איכות סביבה

בטחון

חלק לא קטן מהמשתתפים רואה בסוגיית הביטחון הקיומי של המדינה גורם להסטת השיח ואף למניעת האפשרות להציף סוגיות חברתיות או לקדם פתרונות בתחומי החברה:

- אין בטחון באילת, הגבול פרוץ, המסתננים נכנסים לאילת ופוגעים בביטחונם של התושבים כך שעתה האזור הפך לחממת טרור המסכנת את חיי תושבינו.
- מזה שנים המדינה מקצה הון עתק לביטחון ולהתנחלויות וסדרי העדיפויות האלה מדרדרים אותנו.
- המצב הביטחוני זה מה שמפריע להתקדמות החברתית כי כל הזמן מסתכלים על הביטחון וגם הפוליטיקאים משתמשים בזה.
- אין ביטחון אישי ואין ביטחון כלכלי פה.
- מה שאני רואה בכל המחאה זה רווחה ורווחה, אם זה הדיור, חינוך, לא מתעסקים יותר בביטחון.
- אני בגיל השלישי. זוכרת את כל המלחמות. אני חווה שמלחמת ששת הימים והכיבוש הרסו את המדינה. משם רק התדרדר[נ]. אנחנו מדינה כובשת, יהירה. דברים שנאמרים בכאב. הרבה מהתקציב הולך לביטחון וצבא. לא מבינים איזה אחוז גדול הולך על זה. רק בטחון צבא ומשטרה.
- בצה"ל בדור שעבר התביישנו להגיד שלא רוצים להתגייס, אפילו האיום החיצוני שהוא נורא, צריך להזכיר לנו שאנחנו ביחד. גם איום חיצוני גם איום כלכלי.

אילו שינויים נדרשים לחברה הישראלית?

אף כי המחאה התמקדה בתחילתה בקוטג', במחירי הדלק והדיור, היא העלתה על פני השטח את הדאגה ממערכת הערכים שהשתרשה בארץ ומדרך ההתנהלות שמערכת ערכים זו מתווה: ערכים של חומרנות וכוחנות, ניכור וראוותנות, אינדיווידואליזם מוקצן ותחרותי ופערים בלתי סבירים בחברה. התקווה המרכזית היא ליצירת שינוי שיוביל אל מערכת ערכים שבה יש עדיפות לשני ערכים מובילים, סולידאריות וצדק.

ראשית, עדיפות לסולידאריות (המילה "אנחנו" והמילה "ביחד" חזרו פעמים רבות), אחריות הדדית, כבוד הדדי. רבים מהמשתתפים דיברו על שיח ודיאלוג כדרך, משהו שחשוב שיתרחש בין כל הקבוצות בעם בשאיפה לחיזוק הקהילתיות ותחושת היחד. שנית, חלק מהמשתתפים העלו את התחושה שהחברה שאנחנו בונים לילדים ולנכדים שלנו אינה צודקת. סביב השולחנות חשבו שמערכת הערכים הראויה למדינה צריכה לכלול שוויון הזדמנויות, הוגנות, חלוקה שווה יותר של הנטל ושל המשאבים והתקציבים, והגבלת הצריכה וחיזוק הצניעות וההסתפקות במועט.

גם אם קיימים חילוקי דעות לגבי המקום הרצוי בטווח שבין סוציאליזם לקפיטליזם, נראה שהתפיסה הרווחת היא שהתנהלות מתוך שילוב של מספר עקרונות של צדק וסולידאריות מהווים את הכיוון הערכי המוביל:

- אנחנו גדלנו על תחרותיות. צריכים לצאת מזה.
- במקום התרבות האמריקאית שהשתלטה על כולנו, צריך לעודד תרבות מקומית, ויש.
- קיים בחברה חוסר סובלנות לשונה מאיתנו: לכל מי שיש לו צבע, דת, מין, גיל, לאום קצת שונים משלו או חריגות כללית, כי כל אחד מאיתנו קצת חריג.
- אני רוצה לראות פה חברה פחות תחרותית ויותר אנושית.
- הלכתי בהפגנה בשבוע שעבר זה היה מלא עוצמה. הייתי רוצה שהעוצמה תישמר. הבודד נחלש ואם נמשיך לעבוד ביחד, אנחנו לא יכולים להיות לבד במלחמה הזאת. היחד ייתן לנו את היכולת לעשות את השינוי.
- אני פחות מתחבר לצד של המדינה. אצלי הצד הקהילתי. החיזוק של הקהילתיות בחיינו זה אחת הדרכים שמאפשר לעשות את השינוי. ליצור תקשורות במעגלים קרובים.
- לחזור אחד לשני, ללמוד להיות ביחד, כל אחד צריך להסתכל על עצמו, שורש הבעיה לא משתנה עם החלפת השלטון.
- המחאה הראתה לנו כמה פשוט להיות מעורבים ואיזה כוח יש לזה. כוח הפרט במעורבות.
- תרבות ורוח הצניעות ההקשבה הסולידאריות.
- שינוי תרבות צרכנית.

- החינוך מעודד תחרותיות, ולא רבגוניות.
- אני אוהבת את מה שתל אביב מייצגת, פלורליזם, מפגש, שמדינת תל אביב תהיה מדינת ישראל.
- חלק מהמנטאליות שלנו לשנוא, הרגשה שלי שאם אני מרוויחה משהו אחר נדפק.
- לכידות ואהבת הציבור.
- לחנך את עצמנו, משהו בצורת החשיבה הקפיטליסטית ישתנה. לחנך איך ליצור חברה יותר טובה, איך ללמד שאנחנו קשורים וערבים זה לזה.
- רוצה לראות חברה שהכיוון שלה הוא צמצום, התנדבות וצניעות ולא רדיפה אחרי כסף.
- בדגם האמריקאי הוא תועלתי לצורך סטאטוס חברתי ויכולת להרוויח הרבה כסף. בחינוך האירופאי החינוך האקדמי עומד בזכות עצמו כבעל ערך תרבותי, ורוחני. מעוניין לשנות את התפיסה החינוכית לכיוון האירופאי.
- הבסיס לכל הוא שאנשים סוגדים לכסף ולכוח. רצוי לחזור ליתר עזרה הדדית ולסולידאריות.
- כישראלים אנחנו לא מקשיבים ויש לנו דעה מהר. אם יושבים ומדברים אין לנו סבלנות וסובלנות.
- תרבות – צורת דיבור, להקשיב, לא להתלהם, תרבות נהיגה, עמידה בתור נתינת שרות.
- דאגה חברתית וביטחון חברתי – סולידאריות חברתית, ערבות.
- כן אבל אחרת, כן אבל הוגן. השינוי המוצע מתייחס למושג ההוגנות.
- ללמוד כיצד לחיות עם מה שיש ולא מעבר ליכולת.

החינוך ככלי לשינוי הערכים בחברה הישראלית

חלק גדול במיוחד של המשתתפים ראו בחינוך, ובמערכת החינוך, את הערוץ המרכזי דרכו ניתן ליצור את השינוי המיוחל בחברה הישראלית. מערכת החינוך, שנתפסת כ"כאב" גדול בקרב המשתתפים, היא גם המקום שלו, על פי דעתם, תהיה התרומה הגדולה ביותר לשינוי הערכים, כולל ערכי כבוד, צדק, הקשבה, ביקורתיות וסולידאריות:

- חייבים לשנות את החינוך לערכים של כבוד וצדק
- בתי הספר הפכו לבי חרושת לציונים. בית הספר צריך גם ללמד אותנו ערכים, תרומה לקהילה, אהבת האדם. אין למורים הכשרה לדברים האלה וצריך לשנות את מערכת החינוך מבפנים
- חינוך כמשאב ולא כהוצאה. כדבר בונה. באמצעות החינוך האנשים בחברתנו יהיו טובים יותר.
- החינוך זה הנושא שהכי מציק- אנו מחנכים להישגיות במקום לחנך.

- מה שמאד חסר במערכת החינוך שלנו הוא פיתוח חשיבה ביקורתית. מערכת החינוך בישראל אינה מעודדת חשיבה כזו, אלא שינון
- החינוך חזות הכול, בעל התשואה הגבוהה ביותר לטווח רחוק. אנשים שולחים ילדיהם למקומות שלא רוצים ואף עוברים דירה בשביל החינוך שדוגל באחריות הדדית שתביא לאותו מינוף של מה שאנו מנסים להשיג
- ערכים של שוויון, חופש רעיוני, הקפדה על איכות החינוך
- חייבים לטפל בחוסר הסובלנות שלנו אחד כלפי השני ולפתח כבוד הדדי וזה צריך להתחיל משיעור חינוך בבית הספר
- החינוך הוא נושא כאוב, רובו לידע והישגיות והיום לא מלמדים איך להיות אדם, איך להסתדר ביחד. צריך ללמד מגיל אפס. איך להקשיב, איך ליצור מנגנונים משותפים ולהתרכז באיכויות ולא רק בידע
- להרחיב את החינוך האינדיבידואלי-דמוקרטי, לא הישגי, לא תחרותי. צריך להמשיך בעשייה
- מעבר לכל הצרות שאנשים בישראל מרגישים, גם החינוך של הילדים שלהם בזבל. אם החינוך יהיה איכותי, זה יפתור הרבה מאוד בעיות

האמנה החברתית

היבט אחר של השינוי שהציבור מבקש נגע לאמנה בין האזרח והשלטון והפרתה. במערכת היחסים בין האזרח למדינה, הממשלה נתפסה כמי שאינה ממלאה את חלקה בהסכם הלא כתוב: אם חובתו של האזרח היא לשלם מיסים, לשרת בצבא, לציית לחוקים ולהיות נאמן למדינה, הרי מרבית המשתתפים הרגישו שעשו זאת. מאידך, רבים חשים שהמדינה לא נתנה את חלקה באופן מספק: לא בהגנה ובביטחון, לא בדיור, לא בתחבורה, לא ברווחה ובעיקר לא בחינוך. הציבור איננו מתעלם ממצב הכלכלה העולמית או מההשלכות האפשריות של המתרחש במזרח התיכון על הביטחון. למרות זאת, בפן הכלכלי שהצית את המחאה, יש תחושה של מגזריות, העדפת החזק, תחושה שהממשלה יצרה את הריכוזיות והביאה להפרטה מוגזמת. רווחת בין המשתתפים התפיסה שהמנהיגות במדינה – בין אם בממשלה, בכלכלה, בתקשורת או בשלטון המקומי – לא רואה ולא שומעת את האזרחים. בפן הביטחוני ישנה אי-נוחות מההשלכות של מרכזיות השיח הביטחוני על מערכת הערכים הכוחנית, התוקפנית והבלתי מתחשבת שהשתררה במדינה. מתוך השיח עלה בצורה ברורה חוסר אמון במנהיגים. לא מדובר כאן במפלגה מסוימת או מנהיג מסוים, אלא כלל המנהיגים, בממשלה, בשלטון המקומי, בכלכלה ובתקשורת. המעילה באמון נוגעת הן ברמה הנראית לעין (דאגה לא מספקת לצרכים הבסיסיים), הן במרכיבים רגשיים (התנהלות חד צדדית,

מנוכרת וללא חמלה), הן באובדן הצפון (הובלה ללא חזון, בכוחניות ובתחמנות) והן באופן ההתנהלות האישית (רשלנות מקצועית, חוסר באתיקה אישית ואף נגיעה בחוסר חוקיות). מכאן גם הדרישה מהמנהיגים לשנות את אופן ההתנהלות שלהם לכיוון של מנהיגות מקשיבה, ממלכתית (לעומת מגזרית) ושקופה, הפועלת לפי הערכים שפורט לעיל.

אפשר גם לראות שמערכת הערכים הרצויה מבוססת על כך שהאמנה בין האזרחים צריכה להתחדש ולהתעדכן לברית של שפיות, של סולידאריות של הוגנות: פעם נותנים יותר לזה ופעם יותר לזה – אבל צריך להיות איזון בטווח הארוך; וגם, שהברית בין האזרח לשלטון צריכה להיות מבוססת על איזון הגיוני – ניהול מבוסס על סדרי עדיפויות; שלעם יש יכולת לעצב ולראות שהיישום תואם את הכוונה (שקיפות, מניעת שחיתות ומיגזריות).

הרעיון של האמנה החדשה נשען על שלושה עקרונות מרכזיים:

- א. ערכי השלטון כערכי משפחה
- ב. אחריות הדדית – האזרח והשלטון ("דמוקרטיה השתתפותית")
- ג. הגברת ההשתתפות בתהליכי קבלת ההחלטות מקומיות וארציות

ערכי השלטון כמשפחה אידיאלית

היחסים בין האזרח לשלטון מצוירים באמצעות מטאפורה של משפחה האידיאלית, מלוכדת, מתחשבת מאזנת בין תרומה לקבלה:

- אם צריך לחשוב איך לחלק את קופת המדינה, אז העקרון הזה מנחה אותנו – כמו במשפחה.
- לכל אחד חסר משהו שאפשר לקנות בכסף, אם החברה תדע לתת לו משהו שחסר לו הוא לא יצטרך לקנות את זה בכסף. יש דברים שרק המשפחה המורחבת יכולה לתת לך.
- לקבל החלטות מתוך התחשבות בכל אזרחי המדינה. לפני שמצביעים חייבים לשקול את טובת כולם אחרת תמיד יישאר מישהו מקופח, כמו למשל במשפחה שיש בה תקציב מוגבל, אבל כולם דואגים לכולם ולכן מסדרים בסדרי עדיפויות שלוקחים בחשבון את כולם.
- גם איום חיצוני גם איום כלכלי כמו במשפחה חייבים לפתור את הבעיה
- בשיטה הקיימת אנחנו תקועים ואין לנו את הצעד הבא, לצאת מהתקיעות של היום. הרעיון של לשבת סביב שולחן עגול ומתדיינים איך לחלק את המשאבים שלנו - מתוך הרעיון של כבוד הדדי ואם כולנו משפחה זה לזה - איך אנחנו דואגים לחלוקה יותר צודקת. איך להגיע לחלוקה צודקת מבלי להגיע לזה בשימוש ביותר כוח. אנחנו לא רוצים שמיעוטים יעשו הפגנה כדי לשמוע אותם. נדע מראש שיש לנו אחריות וערבות הדדית ומתוך זה ניתן למי שצריך לתת.

- מגיבוש של קבוצה ביחד, כמו קבלת שבת וסרט, יכול לצאת הרבה אנרגיה לעשות דברים בחוץ.
- צריך להיות מחוברים בשני צירים: כאן ועכשיו בקהילה שלנו, בבית אבל גם להיות בגדול, לתת כוח לצעירים שעושים את הגדול שנהיה איתם. הגדול עם האישי. אף אחד לא מבטל את השני.
- היפה בשינוי הזה היא שכולם, כל העם חושבים אותו דבר. זה מדהים בעיני. סוף סוף אנחנו מתאחדים והשאלה היא מהי הדרך ואיך היא תיעשה.
- צריך ליצור מערכות שילמדו את האנשים שילמדו איך להתחבר ביחד – אפשר לכעוס, אפשר לריב, אפשר לא להסכים – צריך להיות עקרון בסיסי של אהבה. על כל הפשעים תכסה האהבה.
- להכניס כחוק במקומות עבודה שכל הבעיות פותרים בשולחן העגול כמו במשפחה.

האזרח והשלטון

מתוך הביקורת צומח הרעיון של האמנה האזרחית החדשה, ולה שלוש פנים. אל מול חוסר האמון במנהיגות בולט מקומו של האמון המתחדש בכוח האזרחי – כפרטים וכקבוצות – ובתחושת הרצון והיכולת לפעול. ומכאן ביסוס אמנה חדשה על אחריותו של האזרח כלפי האזרחים האחרים. בפן השני, נדרשת מן השלטון פתיחת החסמים המונעים מהאזרח להשתתף בקבלת ההחלטות הנוגעות לו. ובפן השלישי, השתתפות בקבלת החלטות תאפשר דמוקרטיה אמיתית שלא נשענת רק על הצבעה פעם בארבע שנים.

מנהיגות פנימית ולקיחת אחריות אישית

- סוגיית האחריות מתחלקת לשנים: האחריות שלי כלפי עצמי, סביבתי והמדינה (אחריות האזרחים) והאחריות של השלטון (המקומי והמרכזי) כלפי:
- כל אחד צריך לקחת אחריות על המצב שבו הוא נמצא, ולא להיות קורבן.
 - אני שואף שהציבור האזרחי יפנים באופן עמוק ופרקטי את הכוח שיש לו. הציבור לא מבין עד כמה הוא חזק ויכול להשפיע.
 - נושא הקהילתיות הוא נושא חשוב – זכות התושבים להחליט מה אנו רוצים שיהיה בשכונתנו. אנשי השכונה יחליטו על אופי השכונה. העירייה תצטרך להתחשב ברצון התושבים.
 - אני חושבת שזה הדבר שצריך להמשיך, שכולנו נקשיב ונקבל אחד את השני ונדע איך לדבר אחד עם השני.
 - כל אחד צריך לשנות בביתו, בעסקיו – בפעילות שלו. אחריות אישית של כל אחד.

- כל אחד מאיתנו צריך להתפקד למפלגה ומטרתו לבחור את האנשים הטובים ולשלוח אותם לכנסת.

שותפות בקבלת החלטות

מנגד, התחושה היא שהאמנה בין האזרח למדינה צריכה להשתנות: יש דרישה לדמוקרטיה ישירה יותר, שבה קולו של האזרח נשמע לא רק בהצבעה פעם בארבע שנים אלא דרך דיאלוג ועשייה בשטח ובכלל זה גם עשייה פוליטית, שתביא לתפיסת משילות שונה, בין אם בהקמת מנגנונים להשתתפות פעילה של האזרחים בקבלת ההחלטות השלטונית (המקומית והארצית) ובין אם בהתארגנויות מפלגתיות ובתנועות חוץ-פוליטיות. השלטון נדרש לפתח את יכולות ההקשבה שלו ולתת מקום לקולות שמגיעים מהרחוב בתהליך קבלת ההחלטות:

- מנגנון חברתי לשלב בקבלת החלטות.
- ליצור שיטה שתאפשר לשלטון לשמוע ולהיות מושפעים ממה ששומעים מהעם.
- הפיכת השיח בין האזרחים לממשלה לשיח קבוע.
- תקשורת אחרת עם נבחרי הציבור, תקשורת אישית.
- שלממשל יהיה אכפת מאיתנו ולא שדורכים עלינו.
- הקול של האזרח חסר משמעות ולא בהכרח מי שנבחר לשלטון יבצע את רצון האזרחים.
- הפכנו להיות גלובליים, החלפנו תדר והממשל נשאר מנותק מאיתנו, אנחנו כבר צריכים מדיניות אחרת ובעיקר יחס אחר כלפי הרצונות החדשים שהתגלו בנו.
- מימוש האחריות של המדינה ביחס לאזרחים, ואחריות האזרחים לשמור על התנהלות המדינה.
- רוצים מדינה שמאזינה ולוקחת אחריות להגשמת קולו ורצונו של האזרח הפשוט.
- לראות את האנשים השקופים.
- יש ניתוק משמעותי בין בית הנבחרים והממשלה לבין העם. למדנו שיש כאן אזרחים מדהימים והם לא משתקפים בבית הנבחרים.
- בישראל השיח חסום – קשה לגשר על הנתק עם הממשלה.
- 'חכמת העם', קידום השקיפות של המתרחש בכנסת.

שינוי באמנה – דמוקרטיה במיטבה

המרכיב האחרון באמנה המחודשת מתייחס לרצון האזרחים להשפיע באופן ישיר על השלטון באמצעות מגננים של דמוקרטיה ישירה, אסיפות עם, תוך שינוי מתכונת פעולתם של פוליטיקאים:

- "שולחן עגול כדרך לקבלת פתרונות. העם יושב בשולחנות עגולים: בוחנים בעיות, מחפשים מה נחוץ ביותר. הממשלה נותנת מענה ופתרון לבעיות העם ולא מכתובה את מה שיש לה".
- "יצירת אפשרות לדמוקרטיה ישירה. הגדלת השפעת האזרח הבודד על המדינה".
- "לנסח דרישות ממוקדות באופן קולקטיבי".
- "אסיפות עם: פעם בשבוע/שבועיים/חודש- לקיים במקומות הללו אסיפות של העם".
- "יצירת קהילות – הידברות והשפעה על הסביבה והפוליטיקאים".
- "ליצור שיטה שתאפשר לשלטון לשמוע ולהיות מושפעים ממה ששומעים מהעם".
- "מחזירים את המדינה לעם".
- "לעודד מעגלי שיח בקהילות רבות ברחבי הארץ אודות הצרכים האמיתיים של האזרחים".
- לעודד הליכה לקלפי + השתתפות מפלגתית; לקיים קשר אינטרנטי עם חברי כנסת
- בחירות- הדרך היחידה להשפיע, והייתי רוצה עוד דרכים להשפיע. ארצה שמי שמבין בשיטות שלטון (לי אין את הידע) יציג דרכים לאפשר לאזרחים להשפיע על מהלכים מדיניים.
- למצוא מכניזם קבוע בתוך תהליך קבלת ההחלטות ולהכניס באופן קבוע את קול הציבור. פעולות: מחקר משווה, מכניזמים בעולם, למשל באנגליה- המרת התקציב לקבלת החלטות שיתופיות.
- השיח שאנו יוצרים כאן, כזווית מבקרת למה שמחליטים למעלה, זה מה שהייתי רוצה כשינוי.
- יצטרכו לקום אנשים ולהבין שהשתנה משהו בישראל ולתעל אותו לפוליטיקה, כי אם רוצים לשנות סדרי עדיפויות ולהגיע למדינה שאנשים ירצו לחיות בה חברתית וכלילית זה מתבצע בעבודה פוליטית קשה של הרבה שנים
- יצירת אפשרות לדמוקרטיה ישירה. הגדלת השפעת האזרח הבודד על המדינה.
- לגייס אנשים, לייצר סוג של ממשלת צללים, במקביל לכל משרדי הממשלה. שיגישו ניירות עמדה וינסו להשפיע דרך התקשורת.

- בנושאים החשובים, הגורליים של העם אני רוצה לשמוע את הקול של אנשים שקיבלו את האמון מצד העם.
- הקול של האזרח חסר משמעות ולא בהכרח מי שנבחר לשלטון יבצע את רצון האזרחים.
- חייבים לעודד את אחריות האנשים להשתתף בהתנהלות הפוליטית
- צריכים להיות מנגנונים שדרכם נוכל לפקח על פעילות הנציגים שבחרנו.
- צריך ליצור גופים, ועדים, מועצות בכל המקומות שבהם אנשים נמצאים יחד (עבודה, לימודים וכד') כדי שיהיו שותפים לעיצוב המציאות.
- אחת הבעיות שבגללה הגענו עד היום היא שהשארנו את הכל לפוליטיקאים זו האחריות שלנו כפרטים לשמור שהפוליטיקאים יהיו נאמנים וקשובים לצרכים שלנו
- מודל של מועצה עממית, שתשב במקביל לכל ראשות עירייה / מועצה. כל מועצה כזו תהיה מורכבת מהעם, עם סבב שמתחלף
- פוליטיקה זה לא מלה גסה, ואני כן חושב שהמחאה חייבת להתבטא בקלפי באיזושהי צורה

מעגלי שיחה כדרך: המדיום הוא המסר

ההשתתפות בשיח במעגל המחישה לרבים כי מעגלי השיח הם התשתית הטובה לשינוי. רבים מהמשתתפים הביעו את רצונם שפעילות מסוג זה תמשיך להתקיים. מעגלי השיח נתפשים לא רק כדרך המאפשרת לאזרחים להביע את עצמם ו"להוציא קיטור", אלא גם כביטוי סמלי שמעורר את תחושת הקהילתיות ומיצר קשר בלתי אמצעי בין האזרח לשלטון ובין האזרחים לבין עצמם. המעגל שיקף צורה אחרת של שיח – מקשיב, מכבד, מאפשר. הוא נותן תחושה של שותפות, שייכות וגאווה ומייצר רצון ומחויבות לפעולה. היו גם כאלה שהביעו ספקנות לגבי הערך של הדיון עצמו או התוצאות שלו.

- ההדברות בינינו היא עיקר הפתרון. לא השלטון ואף אחד בשבילנו לא ישנה את פני הדברים.
- נראה לי שלשבת ככה ולדבר זו באמת דמוקרטיה.
- מה שקורה כאן הערב הוא סוג של מודל ניהול שאולי הוא אפשרי – ל כל אדם יש זכות והשפעה בדבריו.
- הדרך: יצירת תנועת מעגלים.
- כל הארץ מעגלים מעגלים – להמשיך בפעילות המעגלית הנותנת הידברות ומשמיעה את קולו ורצונו של העם.

- לתנועה יש מנחים, כל מנחה לוקח על עצמו להפגיש מעגל בסביבת חייו. לפחות עשרה אנשים. משפחה, מקום עבודה, מגורים.. יש צורך להכשיר מנחים (סוכני שינוי) לסדרות של מפגשים ברחבי הארץ בנושאים, לרשום פרוטוקולים ולרכז אותם למרכז התנועה.
- לחבר אנשים נוספים לשיח. מסתכל על היושבים. חתר היושבים הוא של מבוגרים.
- להכניס לשיח מעגל של אנשים שקולם אינם נשמע. אנשים מיואשים. אנשים שבגלל מנטאליות שונה אינם מרגישים שייכים.
- ליצור מפגשים בינינו שבהם נוכל ללמוד על ההתנהלות והשיטה על מנת שנוכל לקדם את הצדק החברתי.

יוזמות לשינוי

במהלך השיחות בשולחנות הועלו רעיונות שונים ליוזמות ברמה אישית, בפעולה התנדבותית או מקצועית, מול שכנים ובני משפחה ואפילו בין אדם לעצמו. דובר גם על יוזמות מקומיות ברמת הקהילה או האזור, כולל שיתופי פעולה אזוריים כמו הקמת קואופרטיב או הפצת מידע מקומי על מחירים. היו לא מעט יוזמות ברמה ארצית, כמו הקמת אתרי אינטרנט או תנועה חדשה. חלק מהיוזמות היו קונקרטיות וחלקן רעיונות ומשאלות לב. רבות מהיוזמות לא מצריכות השקעה כספית אלא השקעת זמן ושימוש בידע קיים. נשמעו לא מעט קריאות לתקשורת להפוך לכלי שתומך בשינוי ומקדם אותו, באופן שבו מוצגת ההווה הישראלית ובסוגיות שהיא מעלה לדיון.

מצד שני אפשר גם לראות שחלק אחר מהמשתתפים מביע מאוויים שאינם תלויים בו, והם בגדר משאלות לב יותר מאשר יוזמות אישיות מעשיות. חלק מההסבר לכך הוא שלא כל אחד הוא יזם באופיו, אך אולי יש כאן יותר מרמז לכך שתהליך היזמות מלמטה - להתמודד עם מצבי ע"י הקמת מיזם אישי איננה נתפסת על ידי רבים כפתרון אפשרי. ואולי בכלל מדובר על שלב מוקדם, בו הצורך לפרוק מעל הלב את הכאב קודם לפתרונות מעשיים ותכניות קונקרטיות.

מצד היוזמות הכלכליות, יצירת תשתיות על-ידי המדינה שמאפשרות או אף תומכות (כמו הסרת חסמים בירוקרטיים, מקורות זמינים להון קטן (micro-financing) בעסק הקטן והעצמאי היא מהלך נדרש על-ידי משתתפי השולחנות העגולים. מצד היוזמות החברתיות, המעגלים מאפשרים למצוא שותפים לדרך שביחד יכולים ליזום ללא הסיכון של מיזמים אישיים.

התכוונות אישית: פעולות שהיחיד יכול לקחת על עצמו

- חברות שבמקום לנסוע למלון שוהים בביתם של אנשים פרטיים. אדם שיש חדר פנוי בבית יכול להשכיר אותו לאורח שמגיע מחו"ל.

- להחליף את הרכב שלך ברכב של אדם אחר. שיתוף בהסעות. כל אחד יכול ליהנות מהצריכה המשותפת וזה תומך קהילה. ניתן לשתף אנשים אפילו בניצול כלים באופן משותף.
- לנסות לעשות את הטוב ביותר שאני מאמין בו ואז המעגלים שסביבי כבר יתרחבו מעצמם. האינטראקציה של מה שאתה עושה יעשה את ההשפעה הלאה. כמו אדוות שמתפשטות כשזורקים אבן בתוך גיגית.
- הדוגמה האישית היא הדבר הכי משפיע שיש.
- השאלה היא גם איך למקד את המחאה הזו. כל אחד רוצה לשנות את מה שלוחץ עליו. צריך מכנה משותף גבוה. מה באמת הדברים שאם ניגע בהם אז גם השאר יתפתח מזה.
- יש כאן עניין של אמונה, אנשים מאמינים שכלום לא ישתנה. אפילו לא הלכו להצביע בבחירות. לא מאמינים שיש להם היכולת לשנות משהו. כאן יש משהו שאולי המחאה אולי כן יכולה לשנות אותה – האמונה הזו, שאולי אנחנו כן יכולים לשנות.
- אני חושש שנתפצל ליותר מדי רעיונות ויוזמות. כולן צודקות. אישית אבחר שלא ליזום בעצמי, מסיבה זו, ואחבור למשהו שאני מתחבר אליו ומאמין בו ולא אנהיג אותו בעצמי.
- ברמה המיידית אני יכול להשפיע על ילדי בחינוך העקיף, להשפיע על בחירת תוכניות הטלוויזיה שהילדים שלי צופים, אסור לעודד תחרותיות והישגיות ברמה שהם נחשפים היום.
- משתדלת לא לקנות מותגים, לעודד רכישות מחנויות אשר לא מחזיקות מותגים, חנויות שכונה.

כיוון קהילתי / מקומי

היוזמות ברמה המקומית משקפות ככל הנראה את הרצון לבנייתן של קהילות חזקות שיכולות לספק לחבריהן את כלל צרכיהם האישיים החברתיים התרבותיים והכלכליים; מרכזי חיים שמאפשרים לכל אזרח תחבורה שמאפשרת להגיע – ללא רכב, בזמן מתקבל על הדעת – למקום שנותן מענה לכל הצרכים המרכזיים של החיים: חינוך, תרבות, בריאות, השכלה, דיור מרכזי קניית. המנגנון של ניהול הקהילה יתבסס על שיתוף פעולה בין כלל רובדי החברה באופן שיאפשר הסתכלות ארוכת טווח, שיטתית, מתחשבת בסדרי עדיפויות:

- אני רוצה להוריד את המחאה מרמה ארצית לרמה מקומית.
- בקניון הייתה חנות קטנה פרטית, שהחליפו אותה בחנות של רשת ארצית. התאגידים בולעים. זו חברה שלא יכולה לפתח יצירתיות של אנשים שרוצים להתפרנס.

- הייתי רוצה שיהיו עוד גושי דן, מקומות בילוי, תעסוקה, חינוך, ושיהיה נוח להגיע מגוש לגוש.
- ליצור עוד מרכזי עבודה מחוץ למרכז בתל אביב שקיים עכשיו.
- בת-ים היא דוגמא למקום שעבר שינוי מדהים. הקימו 400 גנים ציבוריים בשלוש שנים. הקימו ביאנאלה ותיאטרון רחוב. השכונה כולה הופכת לאתר שבאים אליו מכל הארץ. התושבים מרגישים התרוממות רוח.
- ליצור גופי מומחים שמנהלים את הדברים ופותרים את הבעיות.
- אפשר ליצור פורום מקומי, מנהלי בתי הספר, קבוצת אנשים שאכפת להם, פורום שייפגש במטרה ליצור שינוי בשכונה, לכידות, פרויקט משותף מול העירייה או נגדה אם צריך.
- אחד הדברים שאנחנו יכולים לעשות בקיבוץ ברמת המיקרו זה בחינוך. מתחילה אצלנו גישה של הכשרה לצדקה במקום לצדק. צריך לחנך את הילדים אצלנו בכיוון של תפיסת עולם של צדק.

כיוון ארצי / כוללני

היוזמות לשינוי ברמת המדינה – רשת הביטחון – עוסקות כמובן בכלל הסוגיות שהמחאה הציפה בקיץ האחרון ומכוונות ליצירת תשתית לקיום ראוי של חברה ישראלית מודרנית ומתפתחת:

- לשנות את מערכת היחסים עם הממשל, שזה יגיע בהם. כרגע זה נראה שאין את ההד. נראה שזה גם יחלחל לשם.
- בארץ יש שכבה גדולה של שכבת ביניים של עסקים קטנים : שרברים, יועצים וכו'. רוצה שיטפלו בעסקים קטנים אלו.
- אחת הדרכים לשנות היא להתפקד במפלגות.
- צריך להוריד את התלות בפוליטיקאים ובממשלה בכלל. יוזמה שתגרום לזה שלא כל ההחלטות יבואו רק מהממשלה וכל השינויים רק משם, לראות איך אפשר ליצור שינויים גם בשכבות החברתיות השונות. ואולי להוביל יוזמה שכל חברה וכל שכבה וכל מקום נותן משהו מעצמו.
- לגרום לאנשים להיות יותר פוליטיים, יותר מעורבים. ככל שהם יהיו יותר מעורבים יהיה יותר שינוי.
- ההשפלות בועדות של ביטוח לאומי, חייבים לשנות את הגישה המכוערת, צריך להלחם בביזיון והבושה הזאת.

תפקיד התקשורת

אזכורים לא מעטים היו לכך שעל התקשורת לתמוך באווירה החדשה ולקדם אותה. להפסיק לקדם את הציני, הוולגארי, השטחי, הנמוך, והצעקני, ובמקום זה לייצג ולחנך לערכים

הגבוהים יותר של ההתחשבות באחר ולצרכנות שפויה. התפקיד של התקשורת הוא לפתוח ערוצי קשר דו-כיווניים שמאפשרים שיחה והקשבה שמשקפים את המגוון בחברה, שנותנים ביטוי לקולות שונים – גם לכאלה שנזרקו הצידה לשולי החברה.

- הצלחה בשינוי תקשורתי שנעשה. ההרגשה שמחאה גרמה לכלי התקשורת לדבר אחרת.
- הקמת גוף תקשורת אלטרנטיבי וחזק לתקשורת השקרית, הגזענית והמפרידה של שלטון ההון.
- תקשורת יותר אחראית, פחות אלימה, יותר חינוכית.
- להפסיק תכניות ריאליטי. ומה המסרים של הטלוויזיה לציבור. אם יש צופים לתכניות האלה יש צורך, וזה מתחיל מהחינוך של הגיל הרך.
- איך עושים? משנים את השיח התקשורתי. דווקא בתקשורת מעלים את הנושא הערכי: לא פרסומת של להיות המוצלח מכולם, אלא ההיפך וכו'. + דרך עשיית מדיה (קליפים, מוזיקה, כתיבה, תגובות בכתבות).
- בהסתכלות על החיים שלי אני מגלה שתקשורת כמדיה יכולה לספק לאנשים את היכולת להקשיב אחד לשני. שהתקשורת תחנך אותנו אחרת ותלמד אותנו.
- צריך לעבור לשינויים בתודעה. איזה עיתון נקרא, אילו תכניות נראה. ליצור מצבים שאפשר לדבר עם אחרים, דרך המדיה או בדרכים אחרות.
- צריך להיעזר במדיית הפייסבוק. חשוב לראות איך משלבים את מי שאין לו או לא יכול להיכנס לפייסבוק.
- היום הטלוויזיה עוסקת ומאדירה דברים כמו ניצול. התקשורת היא אמצעי חברתי חינוכי לשינוי. השאלה היא האם קושרים את התקשורת והחינוך ביחד.

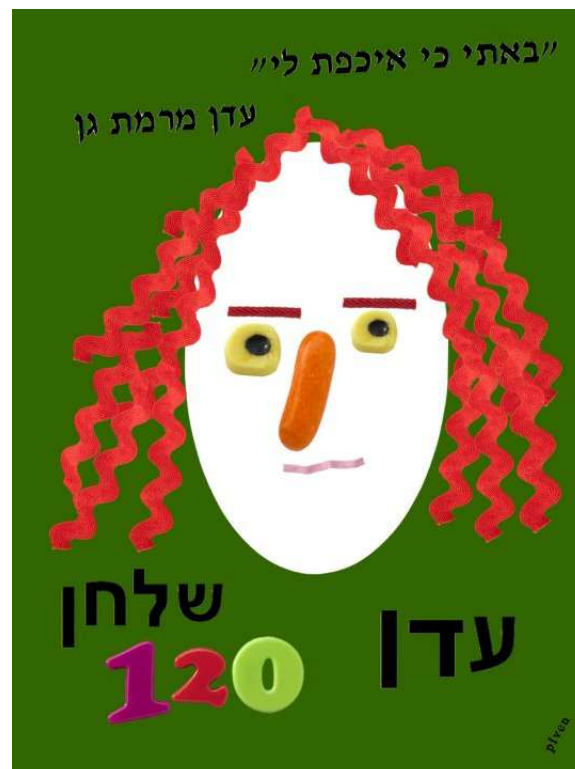
סיום: העם ברובו אופטימי ובעל תחושת מסוגלות

מן הציטוטים לעיל ברור כי המהלך החברתי של הקיץ מייצג צורך חזק בשינוי. ישנה תקווה כי מה שהחל לא ייפסק, שלא יתגלה כי כלום לא קרה ויש אמונה שגם אם המימשל לא יענה באופן רציני, את המנגינה הזו אי אפשר להפסיק:

- כאשר הדברים ישתנו ארגיש יותר שייך.
- עכשיו מתחולל השינוי שחלמתי עליו. זה מה שקורה עכשיו. הייתי רוצה שיהיו יותר שכבות אוכלוסיה שישתתפו בשיח המרגש הזה.
- כרגע הדבר הכי חשוב שימשיך – שתצא דינאמיקה של חברה שהיא אחרת. שיהיה שיח אחר. שישתרש ונהיה עמוק ויקבל לגיטימיות. אם נצליח לשמור את השיח זה יהיה המפתח. שהשיח ישתנה והתהליך שבו מתנהל השיח ישתנה.
- אני מאוד-מאוד סקפטית. אני מאוד שמחה שבאתי לפה. השיח יכול לשנות, אני רואה מה השעה הזאת עושה לי. בעיקר אחרי השביתה של

העו"סים. אני התרסקתי. אני לא מאמינה בשינוי. אנחנו הפגנו ושכבנו על הכביש וכלום לא קרה. ואני שמחה כי אתם מעוררים אותי. עמלק, היום בפרשת השבוע, הוא הספק. אז אני אוריד את הספק שלי.

- דבר ראשון – לבנות מנגנוני השפעה שניתן ליצוק להם כל מיני תכנים.
- אדם קטן יכול לעשות שינוי.
- יש תהליך, לא יודע כמה זמן יימשך אך יש כאן תקווה.
- אני חושבת שאין מקום לפחד, לכל אחד מאיתנו יש מקום לאמירה והמשך.
- מה עדיף: להצטרף כחבר במפלגות השונות, כל אחד על-פי העדפתו הפוליטית, כדי להשפיע מבפנים גם בתחומים השונים של צדק חברתי וזכויות אדם, או להמשיך במהלך של מחאה חוץ-פרלמנטאית?
- אני כל כך שמח לראות שרוב העם גילה את הכוח שלו, חזר להאמין בעצמו ובדמוקרטיה. אני חושב שמי שלא לוקח חלק במחאה וקובר אותה, לא נותן לה צ'אנס, הוא בעיקר מפחד. העם חזר להאמין בעצמו וזה הדבר הכי יפה במדינה.
- אני קצת סקפטי – יש לי תחושה שמוציאים כאן הרבה קיטור, גם זה, הוצאת קיטור. אני לא כל כך מאמין בזה שיצא מזה משהו. אולי קצת שינויים בחלוקת התקציבים האלה. מהפכות לא יצאו מכאן, בגלל שהתקציב מוגבל. אם זה נועד לחיזוק עצמי, לשיתוף הקהל – אז זה מקובל, עובדה שאנחנו יותר קרובים אחד לשני, אבל מחר בבוקר, יש הרבה אנשים שצריכים אוכל ודיוור – ומכאן לא יצא צדק לכולם

צוות כותבי הדו"ח

דר' יובל דרור, ראש התכנית לתואר שני בייעוץ ארגוני בפקולטה לניהול באוניברסיטת תלן-אביב ויעוץ לפיתוח ארגוני ולניהול שינוי. שימש כראש צוות המחקר.

דר' אורה סתר, הפקולטה לניהול באוניברסיטת ת"א, יו"ר פסיכו-דהרמה, יועצת ארגונית בכירה ובעבר מנכ"ל ומנהלת אקדמית של להב. מלמדת וחוקרת בתחומים של מורכבות, רוח וניהול.

דר' יעל שטימברג, מבצעת תהליכי הערכה בתחום החינוך, ברשויות, ארגונים ומוסדות חינוך.

דר' שוש שגיא, בעלת מכון גאוס למחקרים ארגוניים, מרצה באוניברסיטאות שונות בנושא מחקר ומדידה.

ענת בן-יונתן, מרצה למנהיגות במסלול האקדמי המכללה למינהל, חוקרת ג'נדר ומנהיגות. נשואה ואם לשניים, מתגוררת בקרית עקרון. בתהליך לימודי דוקטוראט.

תודות לחנוך פיבן על האיוורים שתרגם לדו"ח זה

תודות לטובה אוורבוך על התוספות מאירות העיניים;

לליה נירגד על ניהול צוות העורכים, על עריכה ועל רעיונות יצירתיים;

לטיילור ויג'אי (VJ) ולאילן ארד על הארגון ועל ארגון החומר;

לכל המנחים שאיפשרו לשיחה להתרחש;

ולכל המתעדים שאפשרו לחומר להגיע.

לכולם תודה.

כולם עשו עבודתם בהתנדבות ובלוח זמנים צפוף.